

Branko Marušič

ITALIJANSKA OKUPACIJA POSOČJA (1915—1917)

Referat na 24. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ptuj 29. 9. 1988.

Načelnik glavnega štaba italijanske vojske general grof Luigi Cadorna je 24. maja 1915, na dan začetka sovražnosti med Avstro-Ogrsko in Italijo, izdal svoje prvo vojno poročilo. V njem je povedal, da je italijanska vojska istega dne zasedla Kobarid, višine med rekama Idrija in Soča ter kraje Krmin, Versa, Cervignano in Terzo.¹ Vojska kraljevine Italije je tako že drugič kot vojaški okupator prišla na slovensko etnično ozemlje. Prvič se je to primerilo leta 1866, ko je italijanski okupacijski val oplazil manjše predele slovenskega narodnostnega ozemlja še pred podpisom premirja v Krminu, 12. avgusta 1866.² Okupaciji v letih 1915—1917 sta sledili še dve: novembra leta 1918 in aprila 1941. Le leta 1918 je okupacija začela po premirju na bojišču, v ostalih treh primerih je bila neposredna posledica razvoja vojaških dogodkov. 24. maja 1915 začenja obenem z vojnim spopadom italijanska zasedba Posočja in seveda drugih avstro-ogrskih ozemelj ob italijanski državni meji, od Ortlerja do Jadrana. Okupirana območja so bila naseljena predvsem z Italijani, Furlani in Slovenci, v mnogo manjši meri pa z Ladinci (največ v Dolomitih) in Nemci.

Okupirano ozemlje v Posočju je dobilo svojo podobo že prve dni vojne: italijanska vojska je namreč brez večjih težav zasedla nižinske predele vzhodne Furlanije, gričevnata Brda in na več mestih dosegla in prekoračila reko Sočo (Plave, Kobarid), potem ko se je avstrijska vojska umaknila. V kasnejšem razvoju vojaških dogodkov na soškem bojišču (odvijali so se 29 mesecev) se je od začetka vojne okupirano ozemlje nekoliko povečalo. Avgusta 1916 je italijanska vojska zasedla Gorico, v deseti in enajsti ofenzivi (maj—september 1917) pa so Italijani odvzeli Avstrijcem več ozemlja na levem bregu Soče, od Grgarja, preko Banjšic, do predelov severno od Avč. Ozemlja, ki jih je Italija okupirala prve dni vojne, so bila naseljena s civilnim prebivalstvom, kasneje pridobljena so bila povsem ali pa le deloma izseljena (na primer Gorica) in seveda zaradi vojaških dogodkov tudi deloma ali pa povsem uničena.

Italija je Avstrijo napadala predvsem na dveh bojiščih, na tirolskem in soškem. Nagel prodor na soški fronti naj bi Italiji omogočil večji strateški in politični uspeh, zato je general Cadorna že od začetka namenil temu bojišču večjo pozornost. Tu je razporedil svojo drugo in tretjo armado; prva in četrta sta delovali na Tirolskem, posebna skupina pa je bila v Karniji. Tako imenovani »il primo balzo«, prvi naskok, je neposredno prizadel Goriško-Gradiščansko, eno od treh avstrijskih dežel, ki so mejile na italijansko kraljevino (meje z Italijo sta imeli tudi Tirolska in Koroška). V dneh neposredno pred napadom je v Goriško-Gradiščanski, zlasti v njenem ravninskem predelu (Furlanija) zavladala med civilnim prebivalstvom velika zmeda; višek je dosegla na binkoštni ponedeljek 24. maja 1915, ko se je državni meji približala in jo na več mestih prekoračila italijanska vojska. Mnogi avstrijski Furlani so bežali proti Soči, na vzhod, skupaj z umikajočimi se enotami avstrijske vojske. Umikali so se tudi Brici. Prebivalstvo iz nižinskih krajev onkraj Soče pa je bežalo tudi proti Vidmu. Kljub tem premikom, ki jim je botrovala v prvi vrsti negotovost,

¹ I bollettini della guerra 1915—1918. Milano 1923, 5.

² M. Portelli, La campagna del 1866 nel Friuli Goriziano. Studi Goriziani 39/1966, 98. Tudi takrat je bil pglavilni cilj italijanske armade na vzhodnem sektorju bojišča — reka Soča. Poveljnik petega armadnega korpusa, ki je na tem sektorju deloval, je bil general Raffaele Cadorna, Luigijev oče.

pa je vendar velik del civilnega prebivalstva ostal na svojih domovih, v furlanski ravnini Furlani in Italijani, v Brdih in v posameznih predelih ob reki Soči pa Slovenci. Italijanski publicisti in zgodovinarji so prav o prvih dneh bojev veliko pisali.³

Osvajalni cilji (»neosvobojene« zemlje, naravne meje državnega ozemlja), zaradi katerih je Italija prekinila svoj nevtralni položaj do vojaških dogodkov prve svetovne vojne in stopila v vojno na strani antantnih sil, so italijanski vojski narekovali, da je na zasedenih ozemljih nastopala kot osvoboditelj in kot osvajalec. Tako v Posočje kot na Tridentinsko so Italijani prihajali z informacijami o politični orientiranosti obmejnega prebivalstva; te informacije so v veliki meri prinašali politični emigranti — iredentisti (fuorusciti), ki so nato med vojno nudili koristno sodelovanje bodisi kot vojaki bodisi kot nosilci nekaterih vojaškoadministrativnih funkcij. Posočje je bilo vsekakor območje z različnimi in zapletenimi družbenopolitičnimi razmerami. Zato je bil sprejem italijanske vojske zelo različen, predvsem pa negotov in zadržan. Položaj je bil seveda jasen tudi vrhovnemu poveljniku generalu Cadorni, ki je 19. maja 1915 izdal navodila o disciplini in zadržanju italijanske vojske: »... ni nobene razloga, zaradi katerega nepravilnosti ne bi bile nekažnovane; udariti je tudi treba z eksemplarično strogostjo,«⁴ pri taki strogosti pa očitno ni moglo ostati neprizadeto tudi civilno prebivalstvo.

Ker je namen tega prispevka, da opozori na doslej malo znano problematiko italijanske okupacijske oblasti v Posočju v letih 1915 do 1917, se vojaških dogodkov ne dotika.⁵ Toda ker je bila vojna vzrok nastalega stanja, ne moremo — tudi zato, da bi bila podoba razmer popolnejša — mimo dveh dogodkov takoj na začetku vojne; očitno sta bila posledica decidiranih Cadornovih napotil. V kraju Villesse (Vileš), pri Gradišču ob Soči, nedaleč od slovensko-romanske jezikovne meje, je italijanska vojska v dneh 29. in 30. maja 1915

³ Na primer: G. Del Bianco, *La guerra in Friuli*. 1–4, Udine 1937–1958; *Gorizia e l'Ison-tino nel 1915*. Gorizia 1965; C. Medeot, *Storie di preti isontini internati nel 1915*. Gorizia 1969; Isti, *Due friulani internati (1915–1919)*. Udine 1974; Isti, *Lettere da Gorizia a Zaticina*. Udine 1975; Isti, *Cronache goriziane (1914–1918)*. Gorizia 1976; Isti, *Grado 1914–1919*. Memorie e documenti. Udine 1918; Isti, *La storia della mia gente*. San Lorenzo Isontino. Gorizia 1983. S tem v zvezi je potreba omeniti tudi pregled zgodovinskega o tej in sploh o problematiki prve svetovne vojne (soške fronte): U. Corsini, *Lo stato degli studi sulla guerra 1915–1918 con particolare riferimento alle questioni attinenti al Veneto*. V: *Atti del convegno regionale veneto sulla 1ª Guerra mondiale*. Venezia 1986, 11–20; F. Salimbeni, *Gorizia e l'Ison-tino nella prima guerra mondiale*. Studi Goriziani 49/1979, 15–29; G. Bertuzzi, *Alcune indicazioni bibliografiche sulla Grande Guerra: la storiografia italiana e locale*. *Qualestoria* 14/1986, št. 1–2, str. 233–247. Nov metodološki pristop k obravnavi dogodkov pa kažejo poleg drugih predvsem: G. Valdevit, *La grande guerra*. V: *Storia regionale contemporanea*. Guida alla ricerca. Udine 1979, 7–29 in tudi več avtorjev, ki so prispevali gradivo za posebno številko revije *Qualestoria* (14/1986, št. 1–2), s podnaslovom 1914–1918 Uomini e guerra. Soldati e popolazioni in Friuli, sul Carso, a Trieste e oltre. O dogodkih prve svetovne vojne je veliko gradiva tudi v zgodovinskih pregledih zgodovine nekaterih večjih krajev v Furlaniji in Posočju, na primer: G. Fornasari, *Storia di Cervignano*. Udine 1971; L. Zoffi, *Storie del mio paese (San Lorenzo Isontino)*. Udine 1979; S. Domini, *Staranzano*. Staranzano 1987; M. Terpin, *Steversan*. Steversan 1983; Doberdob včeraj in danes. Doberdob 1988.

⁴ G. Rocco, Cadorna. Milano 1985, 69.

⁵ Niti slovenska in niti italijanska historiografija ne poznata dela, ki bi na monografski način obdelala problematiko italijanske vojaške okupacije Posočja in vzhodne Furlanije v letih 1915–1917. Italijane je predvsem zanimala avstrijska okupacija Furlanije in predelov Veneta v času po kobarškem prodoru; najbolj temeljito je to zasedbo obdelala: C. Horvath-Mayerhofer, *Die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in den besetzten Gebieten Italiens*. Wien 1970 (italijanski prevod 1985). Mnogo več vemo o okupaciji, ki je sledila gemblurj med Avstro-Ogrsko in Italijo novembra 1918. Pri Slovencih je o tem najbolj temeljito pisala: M. Kacin-Wohlinz, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. 1972, 69–129. Pri Italijanih je takih objav nekaj, počenši od: A. Mosconi, *I primi anni di governo italiano nella Venezia Giulia (1919–1922)*. Bologna 1924 do: E. Capuzzo, *Sull'introduzione dell'amministrazione italiana a Trento e a Trieste (1918–1919)*. Cilo 23/1987, št. 2, str. 232–270.

O vojnih dogodkih v Posočju je cela vrsta samostojnih del, razprav, člankov, spominov in seveda tudi književnih del. Delež slovenskih avtorjev je pri tem zelo skromen. pregled objav v: B. Marušič, *La storiografia slovena sulla prima guerra mondiale*. *Qualestoria* 14/1986, št. 1–2, str. 269–266. Temeljno delo na italijanski strani je obsežna in še vedno nedokončana objava (začela izhajati že leta 1927): *L'esercito italiano nella grande guerra 1915–1918*. Sintetičnejši je prikaz: M. Silvestri, *Isonzo 1917*. Torino 1965 in istega pisca: *Caporetto*. Una battaglia e una enigma. Milano 1984. Seveda je takih objav cela vrsta, njih oceno podaja G. Bertuzzi, n. o. m. P. Alatri je v: *La prima guerra mondiale nella storiografia italiana dell'ultimo venticinquennio*. Belfagor 27/1972, 559–595, 28/1973, 53–96 prikazal petindvajsetletno dejavnost italijanskih zgodovinarjev po drugi svetovni vojni. O dogodkih v Posočju so pisali tudi Nemci, pa Madžari, Čehi, Hrvatje. Najobsežnejša (7 knjig) je objava: *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*. Wien 1929–1937 (izšla je tudi v italijanskem prevodu). Več je seveda spominov, reportaž in razprav, zadnja večja objava je: I. Pust, *Die steinerne Front. Auf den Spuren des Gebirgskrieges in den Julischen Alpen- vom Isonzo zur Plave*. Graz–Stuttgart 1980 (italijanski prevod 1985).

ubila šest domačinov.⁶ Italijanski major Citarella je s svojimi vojaki prišel v to furlansko vas poln nezaupanja, osumil je domačine, da so streljali na italijansko vojsko in v zastraševalne namene je dal ustreliti talce, pripadnike ljudstva, ki naj bi bilo »osvobojeno« (redenti). Povojne raziskave so ugotovile, da so bili talci ubiti po nedolžnem. Podobno velja tudi za žrtve dogodka, ki se je primeril na slovenskih tleh, v vaseh pod Krnom. Ker je italijanska vojaška oblast presodila, da so na ranjene italijanske vojake in njih spremstvo (prihajali so iz jurišnih bojov na Krnu) streljali domačini, je v podkrnskih vaseh (Ladra, Smast, Libušnje, Kamno) aretirala 61 moških. 4. julija 1915 so aretirance razvrstili v Idrskem in nato vsakega desetega ustrelili. Tudi na slovenskih tleh je tako padlo šest nedolžnih žrtev, bile so prve žrtve italijanskega okupatorja med slovenskim prebivalstvom. Za te dogodke je slovenska javnost izvedela konec septembra 1915,⁷ pesnik Joža Lovrenčič pa je svojim ubitim rojakom posvetil pesem »Smrt šestih«.⁸ Ni podatkov o tem, če je italijanska vojaška oblast opravila med vojno še katero decimacijo civilnega prebivalstva, trikrat pa je na podoben način kaznovala lastne vojake (od tega dvakrat na soškem bojišču).⁹

Italijanska vojska je potemtakem na zasedeno ozemlje prihajala polna sumničenj in prav obsedena s tistim, kar imenuje zgodovinar Camillo Medeot — »psihozo špijonstva«.¹⁰ Ob prav enakdotičnih in nekoliko humornih srečanjih med sovražnima vojskama v prvih trenutkih boja — o tem dajejo veliko podatkov časopisna poročila in reportaže ter dnevniki udeležencev — se kmalu pojavijo drugačne vesti. V prvih dneh zasedbe je italijanska vojaška oblast začela z aretacijami. Zaprti in kasneje konfinirani so bili predvsem predstavniki krajevnih oblasti (župani, občinski svetovalci) in duhovniki. Zaradi domnevne špijonaže pa so še vedno padale posamezne žrtve med civilnim prebivalstvom, tako med romanskim kot slovenskim. Iz krajev, ki so bili tik ob nastajajoči frontni liniji, je vojaška oblast preselila prebivalstvo v bolj oddaljene kraje ali celo v notranjost Italije; prebivalci Drežnice so se v začetku junija preselili v Breginj, od tod pa kasneje na območje Avellina.¹¹

Posebno pozornost je okupator namenjal duhovščini.¹² Aretacije duhovnikov na zasedenih ozemljih so začele že prvi dan vojne in trajale potem nekaj mesecev. Aretirani so bili osumljeni, da so špijoni, faiduttijevci¹³ in avstrijankanti. Podobni motivi so narekovali tudi aretacijo nekaterih civilistov. Faiduttijeva furlanska ljudska stranka je imela svojo bazo prav v furlanskem podeželju. Iz posameznih vasi v furlanski ravnini ter iz Brd in Posočja je bilo odseljeno in internirano v Italijo 41 furlanskih (italijanskih) in 18 slovenskih duhovnikov ter en semenišnik (Ludvik Zorzut). Slovenski duhovniki so sledili navodilu goriškega nadškofa, da se v primeru vojne ne umaknejo iz svojih far. Okupacijska oblast je svoj odnos do odstranitve duhovnikov pojasnjevala,

⁶ T. Sala, »Redenzione« e »conquista«: la guerra del '15-'18 al confine orientale. I fuclati del 29 maggio 1915 a Villesse. Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli—Venezia Giulia. 3/1975, št. 1—2, 15—17.

⁷ Slovenec 23. 9. 1915, št. 222. Dogodek ni ostal brez odmeva v slovenski javnosti; še najbolj je obdelan v rokopisnem gradivu Alberta Rejca in dr. Avgusta Sfiligoja (rokopis hrani Goriški muzej, Nova Gorica). O njem je pisal tudi H. Tuma (Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, 372—373), navedel je napačen podatek, da je bilo ustreljenih 20 domačinov.

⁸ Slovenec 14. 10. 1915, št. 235.

⁹ E. Forcella — A. Monticone, Plotone d'esecuzione. I processi della prima guerra mondiale. Bari 1968, 451.

¹⁰ Storie di preti isontini internati nel 1915. Gorizia 1969, 12.

¹¹ G. Del Blanco, n. d. 1, str. 27.

¹² C. Medeot, Storie di preti isontini internati nel 1915. Gorizia 1969; obširno in nadrobno Medeotovo razpravo o interniranih duhovnikih povzema: A. Rejec, Zgodbe slovenskih posoških duhovnikov v Italiji med prvo svetovno vojno. Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1971, 96—119.

¹³ Luigi Faidutti (1861—1931), semeniški profesor v Gorici, državni poslanec in deželni glavar. Bil je politični voditelj furlanskega kmečkega podeželja, nasprotnik so mu očitali servilnost do avstrijske oblasti. Po vojni se ni vrnil na Goriško, pač pa je deloval kot vatikanski diplomat v Litvi. Več o Faiduttiju: P. Caucig, Attività sociale e politica di Luigi Faidutti (1861—1931). Udine 1977 in I cattolici isontini nel XX secolo. I, Gorizia 1981.

da je »bilo nevarno njihovo nadaljnje bivanje v krajih, v katerih so službovali«. ¹⁴

Če so usode interniranih duhovnikov zelo podrobno opisane v zgodovino-pisju, pa zelo malo vemo o drugih internirancih, posameznikih in skupinah ter seveda o masovnejšem begunstvu. V Števerjanu so na primer Italijani internirali župana Karla Prinčiča, podžupana Terpina in občinskega tajnika Ludvika Likarja, prebivalstvo pa — kolikor ga je še ostalo po odhodu velike skupine Števerjancev, ki se je z župnikom Jarcem podala preko Soče še pred prihodom Italijanov — preselili v kraj S. Giovanni al Natissone, odtod pa kasneje v piemontski Vercelli in drugam. ¹⁵ Podobno je mogoče navajati za druge kraje Brd, iz katerih je odšlo v internacijo sedem duhovnikov (med njimi tudi znani sestavljalec šahovskih problemov Andrej Uršič). V begunstvo je odhajalo tudi prebivalstvo na Kobariškem in Bovškem, izseljene so bile predvsem podkrnske vasi in naselja v dolini Soče proti Bovcu. O kobariškem dekanu Juriju Peternelu je tisk poročal, da ga je italijanska vojska ubila, ker da je bil vohun. ¹⁶ To seveda ni bilo res in vojaški škof Angelo Bartolomassi, kasnejši Slovencem naklonjeni tržaško-koprski škof, ga je imenoval za svojega vikarja v zadevah slovenskih vernikov zasedenih ozemelj. ¹⁷

Izseljene in internirane duhovnike so v tistih krajih, kjer prebivalstvo ni bilo povsem izseljeno, nadomestili vojaški kurati in duhovniki, ki so prišli iz Beneške Slovenije, iz videmske nadškofije. Tako je Bevkov kaplan Martin Čedermac — Anton Cuffolo upravljal faro v Mirniku, v zahodnih Brdih. V Krodu pri Kobaridu je tamkajšnji vikar Jakob Fon ostal na svojem službenem mestu, poleti 1915 je skupaj s krejskimi občinskimi starešinami izjavil, da naj kralj in vlada spoznata čustva »hvaležnosti in vdanosti tega ljudstva«. Izjavo je sprejel poveljnik druge grupe čet aleksandrijskih konjenikov. O dogodku je poročal predpostavljene (10. julij 1915) in pri tem menil, da je potreba med ljudstvom okrepiti zvestobo do »nove domovine, ki se bojuje prav za njihovo osvoboditev«. ¹⁸ Vdanostna izjava je zagotovo nastala iz človeške stiske (morda strahu pred internacijo), če bi jo pa izsilile vojaške oblasti, bi bila v nasprotju z mednarodnim vojnim pravom. V izjavi, pravzaprav v odgovoru nanjo je zaobjel eden temeljnih motivov takratnega vojnega spopada in s tem v zvezi tudi delovanja in ravnanja okupacijskih oblasti v zasedenih ozemljih. V aktivih okupatorja se za označevanje okupiranih ozemelj navajata dve označbi: »terre(zone) occupate« (okupirana ozemlja-cone) in »terre redente« (osvobojene zemlje). Na okupiranih ozemljih je bila po mednarodnopravnih principih italijanska vojska zgolj začasni izvršitelj državne oblasti, skratka namestnik suverena, ki pa je bila še vedno Avstro-Ogrska. Zaradi začasnosti dejanja ni smel osvajalec storiti ničesar, kar bi imelo značaj trajnosti. Spoštovati je moral mednarodne dogovore, predvsem pa določila IV. haške konvencije (18. 10. 1907). Poskrbeti je moral za takojšnjo vzpostavitev javnega reda in življenja ob spoštovanju obstoječe zakonodaje. Pojem »osvobojene zemlje« pa je seveda nedvoumno potrjeval takratne cilje italijanske državne politike. Vodila je vojno za pridobitev ozemelj, da bi tako zaokrožila ozemeljsko podobo Italije. V danem primeru je sicer idejo italijanskega Risorgimenta o etničnih mejah zamenjala zamisel o trdnih državnih mejah. Italijanska zgodovinarica Ester Capuzzo ugotavlja, da se je italijanska vlada že od prvih dni vojnega spopada zavedala »težavnosti in izvedbe cele serije problemov, ki jih je prinesla okupacija tudi v perspektivi bodoče aneksije neosvobojenih (terre irredente) ozemelj«. ¹⁹

¹⁴ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 31 dicembre 1916, 58.

¹⁵ Slovenec 5. 6. 1915, št. 125; M. Terpin, n. d., 145–146.

¹⁶ Slovenec 11. 9. 1915, št. 207.

¹⁷ C. Medeot, Storie di preti isontini internati nel 1915. Gorizia 1969, 153.

¹⁸ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915–1917.

¹⁹ E. Capuzzo, n. o. m. 237.

Že 22. maja 1915 je bilo s kraljevim odlokom uvedeno vojno stanje v pokrajinah Sondrio, Brescia, Verona, Vicenza, Belluno, Udine (Videm), Treviso, Padova, Mantova, Ferrara, na otokih in v obalnih občinah Jadranskega morja (s kraljevimi odloki 25. maja 1915, 15. julija 1915 in 5. oktobra 1916 se je ozemlje, kjer je bilo uvedeno vojno stanje, še povečalo). Po navodilih »Servizio in guerra«, ki so bila izdana na podlagi kraljevega odloka z dne 10. marca 1912, je nad ozemljem, kjer je bilo uvedeno vojno stanje ter nad v vojni zasedenim ozemljem politično in upravno oblast prevzelo vrhovno poveljstvo italijanske vojske, ki je lahko zaradi posebnih pogojev postavljalo podrejene ji oblastne organe. Tako je vrhovno poveljstvo 29. maja 1915 ustanovilo generalni sekretariat za civilne zadeve (Segretariato Generale per gli Affari Civili);²⁰ vodil ga je general Agostino d'Adamo, njegov namestnik pa je bil Carlo Galli, italijanski diplomat, ki je v pripravljalnem obdobju za vojno iskal stike s tržaškimi Slovenci.²¹ Generalni sekretariat, ki je deloval za osvojena ozemlja v Posočju in na Tridentinskem, je izvajal naloge civilne oblasti. Imel je izvršno in posvetovalno nalogo, vendar pa je bil povsem subordiniran Vrhovnemu poveljstvu in ni imel oblastnih nalog nad ozemlji kraljevine Italije, v katerih je bilo uvedeno vojno stanje. Italija je stremela za tem, da bi v zasedenih krajih kar se da hitro in neimprovizirano vzpostavila vsaj nekaj oblik civilnega življenja; program nalog je bil natančno izdelan, prav tako pravila ravnanja in že goli podatek, da je sekretariat od svoje prve uredbe o poslovanju civilnih zadev, izdane 25. junija 1915, do konca oktobra 1917, ko je zaradi preboja fronte pri Kobaridu avtomatično prenehalo njegovo delo v Posočju, izdal kar 750 različnih aktov (uredbe, okrožnice itd.), kaže na izrednost njegovega administriranja. To moremo potrditi tudi še z navedbo, da je sekretariat izdal poročila o svojem delu v publikacijah »La gestione dei servizi civili. Relazione« (4 snopiči) in »La gestione dei servizi civili. Documenti« (22 snopičev).

Že od začetka sta na delovanje generalnega sekretariata za civilne zadeve vplivala dva med sabo izključujoča si vidika. Prvi so bila mednarodnopravno sankcionirana določila o obnašanju okupatorja na zasedenem ozemlju, pri čemer si je mogel lahko na svoj način razlagati določila haaške konvencije (1907) o ukrepih, ki jih mora uporabiti, da zagotovi javni red in mir. Drugi vidik pa je seveda povezan z vojnimi cilji Italije, ker da »Julijska in Tridentinska Benečija nista tuji ozemlji, ki bi ju vojaški cilji nalagali začasno zavzeti, pač pa sta nacionalni prostor, ki ga je imel sovražnik in ki je bil osvojen z namenom, da postane trajno italijanski... Okupacija zato ne more le prispevati k splošnemu izgledu krajev in za varnost javnega miru, že od prvega trenutka dalje pomeni osvoboditev, udrnitev svobode, utrditev nacionalne solidarnosti v civilnih ustanovah in v ureditvi družbenega življenja.«²² Etnična struktura zasedenega ozemlja je seveda zahtevala posebne ukrepe, vrhovna komanda pa se je postavila na nedvoumno načelo, da »upravljanje civilnih zadev na zasedenih ozemljih avstro-ogrske monarhije vodi vrhovno poveljstvo kraljeve vojske s svojim Sekretariatom za civilne zadeve«,²³ in da je vsaka dejavnost na zasedenih ozemljih »popolnoma podrejena ukrepom vojaškega značaja.«²⁴

Temelj upravljanju civilnih zadev na zasedenih ozemljih je bila že citirana uredba z dne 25. junija 1915 (Ordinamento dei servizi civili nei territori occupati),²⁵ ki ji je sledila razlaga, datirana 27. julija 1915. Italijanska vojska je po mednarodnem pravu ohranila avstrijsko upravno razdelitev in organe oblasti. V drugem členu odredbe generala Cadorne z dne 25. junija je bilo določeno,

²⁰ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 7–19.

²¹ D. Sepić, Mislja Carla Gallija u Trstu (u siječnju 1915). Anali Jadranskog instituta JAZU 2/1958, 53–80.

²² La gestione dei servizi civili. Relazione I, 8–9.

²³ La gestione dei servizi civili. Documenti I, 31 dicembre 1915, 5 (Dokument 1).

²⁴ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 10.

²⁵ La gestione dei servizi civili. Documenti I, 18–21 (Dokument 7), 44–61 (Dokument 22).

da imenuje generalni sekretar za vsak politični okraj civilnega komisarja (Commissario Civile) z nalogami, ki jih je imel avstrijski okrajni glavar. Tako je bilo imenovanih osem civilnih komisarjev, pet za politične okraje na Tridentskem (Ampezzo, Borgo, Primiero, Rovereto, Tione) in trije za Posočje ali Vzhodno Furlanijo (Friuli Orientale — kot je mogoče brati v aktih civilnega sekretariata). Civilni komisar je deloval za politične okraje Tržič (sedež v Cervignanu), Gradišče ob Soči (sedež v Krminu) in Tolmin (sedež v Kobaridu). Zasedene občine okraja Gorica-okolica (Anhovo, Ločnik, Števerjan, Šmartno-Kojško) so bile vključene k Gradišču ob Soči; v ta okraj so sodile še slovenske občine Biljana, Kožbana, Medana in Dolenje (bila je deloma slovenska). Tolminski okraj je imel 14 občin, in sicer: Bovec, Breginj, Čezsoča, Drežnica, Idrsko, Kobarid, Kred, Libušnje, Livek, Sedlo, Srpenica, Trnovo, Volče in Žaga.²⁶ Okraj Gorica-okolica je tudi še po zasedbi Gorice ostal vključen v Gradišče ob Soči (Commissariato civile per i distretti politici di Gorizia e di Gradisca in Cormons).²⁷ Deseti člen uredbe z dne 25. junija 1915 je določal, da so z dnem okupacije razpuščene vse občinske uprave in druge krajevne javne ustanove, vendar svoje naloge opravljajo do imenovanja novih upraviteljev; za vsako občino imenuje generalni sekretar župana (sindaco) začasno upravljanje; ti župani pa so bili lahko v vsakem trenutku razrešeni svojih dolžnosti.

Razdobje med razpustom in imenovanjem novega župana je izpolnila vojaška uprava. Vojska je posegla v upravljanje občin tudi tam, kjer so to narekovali posebni pogoji, vendar je bila taka oblika izjema. Posebne razmere (neposredno vojno območje, izselitev prebivalstva) so narekovala posebnega vojaškega komisarja za nekatere občine v Posočju (Drežnica, Idrsko, Libušnje, Livek, Srpenica, Trnovo, Žaga).²⁸ Posebne razmere so vladale tudi v Breginjskem kotu, kjer so bili v občinah Breginj, Kred in Sedlo kmalu po okupaciji imenovani župani, ker pa niso bili primerno izobraženi (persone di nessuna cultura ne sarebbero dato trovare nel paese elementi più idonei) in zanesljivi (è doveroso fare ogni riserva), jih je nadziral vojaški komisar za gornjo dolino Nadiže (Commissariato civile per l'Alta Valle del Natisone). Ko je kasneje v Breginju začasno (april—julij 1916) deloval civilni komisariat za tolminski okraj (s sedežem v Kobaridu), je začasno upravljal občini Breginj in Sedlo. Ko se je kasneje komisariat vrnil v Kobarid, je bil za vodenje obeh občin imenovan poseben komisar (Commissario Straordinario), občino Kred pa je še naprej vodil vojaški komisar za gornjo dolino Nadiže. Prav zavoljo nesposobnosti so župani navedenih treh občin odstopili.²⁹ Sicer pa je v poročilu o delovanju civilne uprave na zasedenih ozemljih navedba, da do 31. decembra 1915 v slovenskih občinah niso bili imenovani župani.³⁰ Slovenske občine (to lahko sodimo po arhivskem gradivu civilnega komisariata za tolminski okraj³¹) so poslovale v italijanskem jeziku, vsak izdani akt je imel uvodno navedbo, da je izdan v moči Vrhovnega poveljstva (in forza dei poteri conferiti dal Comando Supremo del R. Esercito italiano). V Kredu so nekaj časa rabili še nekdanji avstrijski žig (v slovenščini), toda nova oblast je poitalijančevala tudi toponime. Temu problemu je izkazovala veliko pozornost; posebno nalogo je imel Generalni sekretariat, čigar toponomastična komisija je v svojem poročilu tudi s pomočjo krajevnega imenoslovja zmanjševala slovansko prisotnost na ozemlju, za katerega se je Italija borila.³²

²⁶ N. o. m. 195—198.

²⁷ Leta 1916 se je povečalo število občin, in sicer: Ajba, Avče, Kanal, Gorica, Miren, Opatje Selo, Podgora, Ročini, Solkan, Sempeter pri Gorici, Sovodnje in Vrtojba.

²⁸ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 14.

²⁹ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917; dopis civilnega komisarja za okraj Tolmin komandi druge armade (19. 2. 1917).

³⁰ La gestione dei servizi civili. Documenti I, 195—198.

³¹ Arhivsko gradivo o civilnem komisariatu za politični okraj Tolmin 1915—1917, ki ga hranijo Pokrajinski arhiv Nova Gorica, je ohranjeno zelo nepopolno (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 2. Nova Gorica 1982, 17).

³² La gestione dei servizi civili. Relazione II, 31 ottobre 1917, str. 23—26.

Iz celotnega delovanja Generalnega sekretariata je očiten napor, da bi okupirana ozemlja kar najbolj pripravili za tisti čas, ko naj bi mirovna konferenca potrdila njih priključitev italijanski državi. Upravljanje ozemlja je, bilo do potankosti izdelano in okupacijska oblast si je prizadevala, da ureja razmere v občinah, vzpostavi sodstvo, ureja cerkvene probleme, izvaja šolsko politiko, skrbi za umetnostne in zgodovinske spomenike, za zdravstvo in socialno skrbstvo, za socialno zavarovanje, za gospodarstvo (kmetijstvo, industrija, trgovina, bančništvo), za javna dela, Transporte in komunikacije, za rekvizicije in vojno škodo. Posebno mesto je imela prav zaradi vojne javna varnost (vojaška policija), organizirana je bila tudi davčna in finančna služba in nazadnje se je Generalni sekretariat ukvarjal tudi s problematiko, ki jo je kot novost prinesla prav vojna (na primer begunsko vprašanje, problemi regnicolov v Avstro-Ogrski itd.). Vrsta dejanj je bila povezana s propagandnimi učinki, ki so želeli poudarjati zasluge Italije in seveda konservativnost Avstrije. Pregled celote upravljanja in delovanja Generalnega sekretariata in njemu podrejenih organov je obširno raziskovalno področje. Ta sestavek se s to obširno tematiko podrobno ne ukvarja.

Vojaška oblast je že od samega začetka skrbela za nekatere oblike gmotnega vzdrževanja civilnega prebivalstva. Ne le, da je odredba z dne 25. junija 1915 določala osebne prejemke za predstavnike državnih organov, ki so na ozemlju delovali, govorila pa je tudi o pokojninah prebivalstva. Podporo so prejemale tudi družine »vojakov, ki so bili v avstro-ogrski vojski, podpora se jim je izplačevala na isti način, kot je to storila Avstro-Ogrska.«³³ Delovalo je tudi sodstvo, in sodišče v Krminu je svojo prvo sodbo izdalo 24. julija 1915, seveda s predpisano formulo »in forza dei poteri conferiti dal Comando Supremo del R. Esercito«; do konca julija 1915 je delovalo deset okrajnih sodišč.³⁴ Močan propagandni učinek je imela tudi organizacija zdravstva. V poročilu Generalnega sekretariata je mogoče brati, da so bile »zdravstvene razmere italijanske vojske in prebivalstva kraljevine Italije ob nastopu vojne najboljše, drugačne so bile razmere pri sovražnikovih enotah, kjer so se širile in se še širijo kolera, epidemična disenterija, pegasti tifus in koze.«³⁵ Na Kobariskem je bila postavljena mreža zdravstvenih postaj za civilno prebivalstvo, tu sta poleg okrajnega zdravnika bila še dva vojaška zdravnika, eden za skupino občin Kobarid, Kred in Livek ter en zdravnik za občini Breginj in Sedlo; ambulate so delovale v Breginju, Kobaridu, Sužidu, Starem Selu, Robiču in Potokih.³⁶ Zdravstvena oskrba prebivalstva je bila potrebna zaradi nalezljivih bolezni (zlasti spolnih), na Kobarisko jih niso prenašali zgolj vojaki, marveč tudi civilisti, ki so tod gradili vojaške naprave. Samo v oktobru leta 1916 je bilo v Kobaridu in okolici ter v bližnji Beneški Sloveniji 13.542 delavcev.³⁷ Pravkar navedeni izbor podatkov o življenju na zasedenih ozemljih kaže na posebnost razmer. V to posebnost sodijo tudi na primer prošnje domačinov, pa tudi ljudi iz furlanske ravnine, da bi v Kobaridu in okolici opravljali trgovino, zlasti pa gostinstvo.

V problematiki, ki jo ponuja življenje v zasedenih krajih Posočja, ima posebno mesto šolstvo. Čeravno je oblast zatrjevala svoje spoštovanje avstrijske zakonodaje, je bila šola vendarle povsem italijanska. V zasedenih slovenskih krajih Posočja seveda govorimo le o osnovni šoli; v spodnjem Posočju je zasedbena oblast uvedla posebne vrste poklicnih šol. Šolstvo je ohranilo temelje avstrijske šolske zakonodaje, toda ker je Avstrija iz šole v dolgih letih ustvarila »poslušno vladno orodje in orožje za nacionalni pritisk, ko ni bilo sredstva

³³ La gestione dei servizi civili. Relazione I, str. 166—167.

³⁴ N. o. m. 49.

³⁵ N. o. m. 121.

³⁶ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Nepopolno in nedatirano poročilo zdravstvene službe (Sanità pubblica).

³⁷ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Poročilo Censimento operaio al mattina del 21 ottobre 1916.

za odprt in direkten boj zoper italijanstvo»,³⁸ je bilo potreba ustvariti nov duh zato, da bi se pospešila »italijanska zakonodaja, ki bo posledica aneksije».³⁹ V prvem šolskem letu okupacije 1915/1916 je šolstvo skoraj normalno delovalo v spodnjem Posočju in na Tridentinskem. Drugače pa je bilo v slovenskih vaseh Brd in gornjega Posočja, kjer je oblast morala spoznati »poseben jezikovni položaj».⁴⁰ Ta je vplival na začetek šolskega leta, ki se je začelo šele na pomlad leta 1916. Didaktični princip »ustvariti že od prvega trenutka dalje italijansko šolo«⁴¹ je naletel na oviro, na Slovence, ki italijanščine niso poznali. Prav zato je bilo potreba v slovenskih krajih uvesti posebne oblike pouka, ustanovljeni so bili posebni ricreatori-educatori (zabavišča-vzgojevališča) z namenom, da bi nadzorovali, pomagali in, bolj kot učili, vzgajali šoloobvezne otroke. Vzgojevališča (educatori) so bila namenjena otrokom od šestih do štirinajstih let, učili pa so se predvsem italijanščine. V šolskem letu 1915/1916 je na Kobariškem obiskovalo trinajst vzgojevališč 1260 otrok;⁴² učilo je dvajset učiteljev, bili so domačini in italijanski vojaki. V naslednjem, drugem šolskem letu okupacije (1916/1917) so se odvijali posebni tečaji, ki so nadomeščali reden šolski pouk. Vzgojevališča je obiskovalo 1397 otrok, od tega je bilo 886 domačinov, 511 pa beguncev iz tistih krajev Posočja, odkoder se je moralo prebivalstvo zaradi neposredne vojne nevarnosti izseliti. Ob koncu šolskega leta pa uspeh ni bil dober. Tako kot prvo tudi drugo šolsko leto pouk ni bil obvezen, to se je seveda poznalo pri obisku, zato je moglo biti ocenjenih le 1056 učencev, izmed teh je 531 napredovalo, 525 pa zaostalo. Trideset učencev pa se je odločilo, da bo šolanje nadaljevalo na srednjih šolah.⁴³ Oblast je bila vsekakor zadovoljna, da je mogel »novi režim« v tako kratkem času vzbuditi zanimanje za italijansko šolo med ljudstvom, zlasti ker je Avstrija »na naši meji ustvarjala ljudi, nespravljivo nasprotne našemu jeziku in naši zasedbi«.⁴⁴

Šolski otroci pa so se tudi na druge načine vezali za italijanski svet. Konec šolskega leta 1916/1917 je 35 učencev s Kobariškega letovalo v morski koloniji v Livornu. Senator Pio Foà (predsednik italijanske zveze za ljudsko vzgojo) je obiskal leta 1917 šoli v Breginju in Sedlu, in ob tej priložnosti so govorili »o pomembni izmenjavi bratskih čustev med gojenci obeh vzgojevališč in osnovnimi šolami iz Torina«.⁴⁵ Za bodoče učiteljskine je hranilnica lombardskih dežel razpisala štipendije. Gotovo ni odveč omeniti, da je bil na Kobariškem šolski skrbnik Francesco Spazzapan, slovenskega rodu, vendar prepričan irendentist, ki je ob začetku vojne z Italijo pobegnil v Videm. Preden je prišel v Kobarid, je prevajal iz slovenščine za potrebe italijanskih oblasti in bil občinski tajnik v zasedenih občinah Medana in Biljana. Po aneksiji je bil najprej začasni, nato pa definitivni šolski nadzornik za tolminski okraj. Med drugo svetovno vojno je bil inšpektor slovenskih šol v ljubljanski pokrajini.⁴⁶ Med italijanskimi učitelji, ki so delovali na Kobariškem, je bil tudi Bartolomeo Calvi, poznejši ravnatelj tolminskega učiteljskega in kasneje profesor slovanskih jezikov na univerzi v Torinu. Podatkov o slovenskih vzgojevališčih v Brdih je zelo malo. V šolskem letu 1915/1916 niso delovala, naslednje šolsko leto pa so bila v Slovrencu, v Škriljevem, v Neblem in v Dolenjem.⁴⁷

Poseben problem življenja na zasedenih ozemljih predstavljajo begunci in seveda interniranci. Begunci živijo v slovenskih krajih, ki so nekoliko oddaljeni

³⁸ La scuola e la guerra. L'Opera dell'esercito italiano nei territori rivendicati. Milano [1917], 10.

³⁹ N. o. m.

⁴⁰ La gestione dei servizi civili. Relazione II, 50.

⁴¹ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 71.

⁴² La gestione dei servizi civili. Documenti V, 31 dicembre 1916, 208–209.

⁴³ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin; kopija poročila Attività scolastica (7. 8. 1917) civilnega komisariata.

⁴⁴ La gestione dei servizi civili. Relazione II, 50.

⁴⁵ N. o. m. 51.

⁴⁶ Primorski slovenski biografski leksikon, 14. snopič, 421–422.

⁴⁷ D. Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. V: Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. Ljubljana 1970, 312–313.

od fronte (na primer Breginj), večji del pa je razkropljenih daleč po italijanskem polotoku. V begunstvo so se napotili prve dni bojev, odhajali so pa tudi kasneje. Tako so bili na primer prebivalci Žage preseljeni v Ažlo v Beneški Sloveniji 5. avgusta 1915.⁴⁸ Največja koncentracija beguncev je v kraju Cordenons pri Pordenonu; leta 1916 je tu živelo kakih 700 ljudi.⁴⁹ Sicer pa so begunce v Italiji porazdelili na štiri kategorije: prišleki, ki niso bili regnicoli in jih je zaradi bojev izselila italijanska vojska, počenši od 24. maja 1915 dalje (profughi); prišleki, ki niso bili regnicoli in jih je italijanska vojska odstranila iz zasedenih ozemelj zaradi suma (internati); regnicoli, ki so bili iz Avstro-Ogrske izgnani in so prišli v Italijo preko Švice; regnicoli in neregnicoli, ki so bili iz »neosvobojenih« dežel ter so v Italijo pribežali ob začetku vojne (fuorusciti).⁵⁰ Slovenci so sodili med profughe in internate. Vesti o aretiranih Slovencih so prihajale v slovenski tisk že od samega začetka vojne. O tem je največ pisalo italijansko časopisje, ki je bilo edino, čeravno mnogokrat, zelo netačno sredstvo informiranja za dogajanja onstran bojne črte. Ljudje so preko fronte vzdrževali stike s pomočjo mednarodnega Rdečega križa. Pismo, ki je bilo oddano na pošto v Breginju 5. septembra 1915, je priromalo v 40 km zračne črte oddaljene Obloke v treh tednih.⁵¹

Po kobariškem prodoru (24. oktobra 1917) je Posočje z vzhodno Furlanijo postalo znova avstrijsko. Generalni sekretariat ni prenehal delovati, saj je svojo oblast lahko izvajal na južnem Tirolskem, kjer fronta ni bila predrta. Vendar pa je deloval formalno tudi za območja, ki so se povrnila Avstriji; civilni komisarji s teh območij so seveda delovali onkraj bojne črte, ki se je ustalila na reki Piavi.⁵² Na zasedenih ozemljih Furlanije in Veneta pa je svojo vojaško oblast potlej postavila avstro-ogrska armada. Generalni sekretariat za civilne zadeve italijanske vrhovne komande je seveda deloval tudi še po premirju (3. novembra 1918). Posebne razmere so narekovale ustanovitev posebnih guverneratov v Trstu in Tridentu; oba sta bila podrejena sekretariatu. S tem začenja že novo poglavje italijanskih okupacij slovenskega etničnega ozemlja.

31. julija 1919 je bil Generalni sekretariat za civilne zadeve pri vrhovnem poveljstvu italijanske vojske odpravljen, pred tem (22. julija) sta bila odpravljena tudi oba guvernerata. 1. avgusta 1919 je prevzel vse civilne naloge na zasedenem ozemlju novoustanovljeni osrednji urad za nove pokrajine (Ufficio centrale per le Nuove provincie). Italijanski zgodovinar ugotavlja, kako se ravno zadnje dejanje italijanskega zedinjevanja razlikuje od tistega, ki je bilo značilno za 60. in 70. leta 19. stoletja, kako je plebiscite kot pravno in politično dejanje samoodločbe pri ozemljskih vprašanjih nadomestila v danem primeru parlamentarna pot, ker bi tudi tujerodno prebivalstvo ozemelj ogrozilo plebiscit kot aneksionistično sredstvo.⁵³

Če se znova vrnemo k problematiki italijanske zasedbe v Posočju in na južnem Tirolskem med prvo svetovno vojno, ugotovimo nesporno dejstvo, da je Italija nastopala kot osvoboditelj, ki mora pravzaprav počakati le še mirovne pogodbe, ta pa naj reši problem aneksije zgolj še formalno. Slovenci, ki so bivali v Posočju, ji niso bili nobena ovira, kot da ne bi bili del organizma, ki si je že utiral pota lastnega političnega življenja, in lahko bi rekli tudi državnosti. Za zaključek pa je vredno poudariti še naslednje. Leta 1915 in leta 1918 gre za dve obliki italijanske okupacije slovenske zemlje, vendar sta dogodka med seboj najtesneje povezana. Dovolj je opozoriti na nekatere nosilce (subjekte) okupacije leta 1915, ki se znova pojavijo leta 1918 in tudi kasneje (F. Salata, A. Bartolomassi, F. Spazzapan, A. d'Adamo itd.). Leto 1915 je preočito

⁴⁸ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915–1917.

⁴⁹ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 174.

⁵⁰ N. o. m. 176.

⁵¹ Slovenec 29. 9. 1915, št. 222.

⁵² Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Občina Ajba 1918.

⁵³ E. Capuzzo, n. o. m. 234–235.

napovedalo razvoj kasnejših dogodkov po premirju leta 1918, gotovo pa je bila ravno italianizacija tisto temeljno dejanje, ki je označevalo čas in njegova dogajanja. 23. oktobra 1917, dan pred pričetkom kobariške bitke, je italijanski oficir Attilio Frescura v Sužidu pri Kobaridu zapisal naslednji dnevniški utrinek: »To ni veselo ljudstvo. Gledajo nas na način, kot da bi nekaj prikrivali, ti moške in žene. Mislim, da so tu edine Italijanke gejše iz čajnice, tovarne vojaške ljubezni...«⁵⁴ Taka intimna spoznanja je preglasil propagandni stroj; kako malo različen je bil od tistega, ki je nekaj let zatem razglaševal zavojevanje velikega dela Evrope.⁵⁵

Riassunto

L'OCCUPAZIONE ITALIANA DELL'ISONTINO (1915—1917)

Branko Marušič

Già nel primo giorno delle ostilità tra l'Austria-Ungheria e l'Italia (24 maggio 1915) l'aggressore occupò gran parte del territorio austro-ungarico, tra cui anche le località dell'Isontino in territorio etnico sloveno. L'Italia prevede la possibilità dell'occupazione e così il comando supremo dell'esercito italiano istituì uno speciale Segretariato Generale per gli Affari Civili il cui compito era di amministrare gli affari civili in territori occupati, in conformità al diritto di occupazione e alle contingenze belliche. Nei territori conquistati l'occupatore iniziò a esercitare il suo potere in base all'ordinanza del comandante supremo gen. Cadorna (25 giugno 1915).

In conformità alle disposizioni della convenzione dell'Aja rispettò la divisione amministrativa precedente: per i tre capitanati distrettuali nell'Isontino furono nominati speciali commissari civili; furono sciolti i consigli comunali.

Le prime settimane dell'occupazione italiana sono connesse con arresti e relegazioni al confino di cittadini austriaci sospettati di spionaggio o di attività ostile all'Italia. L'esercito italiano intervenne brutalmente nei confronti della popolazione civile (Villesse, Idriško), per il resto l'occupatore si comportava inizialmente da liberatore ed i territori occupati non erano »territorio straniero che necessità strategiche e contingenze inerenti alla condotta della guerra spingano a temporaneamente occupare, ma territorio nazionale detenuto dal nemico.«

Le operazioni militari dei mesi successivi non estesero notevolmente il territorio occupato, alcuni cambiamenti si ebbero con i successi della sesta (Gorizia) della decima e dell'undicesima offensiva con la conquista della fascia di territorio sulla sponda sinistra dell'Isonzo (altipiano della Bainsizza). A causa delle operazioni militari, la popolazione slovena dei comuni dell'alto Isontino fu costretta a sgomberare ed emigrò sia nelle località slovene non direttamente colpite dalle operazioni belliche (Bergogna) sia nella Slavia veneta o nell'interno dell'Italia. L'occupatore si premurava di alleviare quanto più possibile le condizioni belliche. Organizzò il servizio per l'approvvigionamento di viveri, il servizio sociale (ad es. nei confronti delle famiglie dei militari austro-ungarici), il servizio sanitario e addirittura quello scolastico. Questo si svolgeva in italiano, nelle località slovene adattato agli alunni che non conoscevano l'italiano. Il fatto di forzare la lingua italiana rivelava le finalità dell'occupatore, secondo cui le circostanze contingenti non significavano occupazione »bensì la liberazione«. L'Italia si rendeva conto di »tutta una serie di problemi scaturenti dall'occupazione anche nella prospettiva di una futura annessione delle terre irredente« (E. Capuzzo).

Quando le truppe italiane dopo la 12a offensiva si furono ritirate dal territorio occupato cessò anche il potere occupazionale. L'Italia rioccupava i territori dal 4 novembre 1918 in poi fino al momento in cui entrarono in vigore le disposizioni dell'armistizio tra l'armata austro-ungarica e quella italiana.

⁵⁴ Diario di un imboscato. Dall'intervento all'armistizio. Bologna 1934, 305.

⁵⁵ Zaključna pripomba: V pogovorni rabi, v publicistiki pa tudi v zgodovinskem italijanski okupator označen nosilec okupacijskega sistema na predelih slovenskega ozemlja med drugo svetovno vojno. Zaradi natančnosti, zaradi zgodovinskih danosti, bi morali ob vsaki navedbi »italijanski okupator« dodati tudi časovno opredelitev.